

„Hol az a táj szab az életnek teret,
Mit az Isten csak jókedvében teremt”

Válogatás az első tizenhárom MÉTA-túrafüzetből
2003 – 2009

A KÖTETET SZERKESZTETTE:
Molnár Csaba – Molnár Zsolt – Varga Anna

MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete
Vácrátót

2010

A szentegáti bükkállomány társulási viszonyai

KEVEY BALÁZS

A Janus Pannonius Múzeum Évkönyvében [41–42 (1996–1997) pp. 13–27.]
megjelent cikk rövidített változata.

Bevezetés

A bükk (*Fagus sylvatica*) közismerten hegy- és dombvidéki faj, s csak ritkán húzódik le az Alföldre. Történeti növényföldrajzi kutatások bebizonyították, hogy egykor jóval gyakoribb volt, mint ma. Már a harmadkorban megjelent a bükk az Alföldön, de a jégkorszakban délre vándorolt. E hideg időszak eltelte után a meleg és nedves klímájú Tölgy-korban (i.e. 5500–3000-ig) jelent meg ismét, de ekkor még csak szálanként fordult elő az erdőkben. Legnagyobb gyakoriságát a hűvös és csapadékos Bükk I. korban (i.e. 3000–800-ig) érte el, amikor az Alföld peremvidékén erdőalkotó szerepet is betöltött. A kissé melegebb, szárazabb és kontinentálisabb éghajlatú Bükk II. korban (i.e. 800-tól napjainkig) – néhány refugiumhelytől eltekintve – gyakorlatilag visszahúzódott a síkságról a környező hegy- és dombvidékekre.

A Déli-Alföld flórajárásán (Titelicum) ma is többfelé megtalálható a bükk. E lelőhelyek közül a szentegáti erdő gyertyános-tölgyeseiben többfelé konzociációt is képez. Sok alföldi gyertyános-tölgyest bejártam, de olyan szép, egészséges, természetes állapotban lévő, mint a szentegáti büккеgyes állomány, sehol sem láttam. Ugyanez volt a véleménye Jakucs Pálnak is, akit 1988-ban kalauzoltam el ebbe az erdőbe, s aki jól ismerte a Bodrogköz és a Szatmár-Beregi-sík hasonló faji összetételű bükkállományait. Az erdészek egy része ugyan telepítettnek véli a bükk Dráva-síki előfordulásait, azonban a közelben egy földrajzi név (Páprád: „Bükkhát”) mellett Árpád-kori dokumentum (Sámod: „arbor que dicitur bykfa”) is igazolja őshonosságát. Ezek hitelességét egy II. József korából származó adat (Bolmány=Bolman) is megerősíti, de az őshonosság mellett szólnak az egyéb környékbeli bükk-előfordulások és ezek társulási viszonyai is.

A Szentegáti-erdő termőhelyi viszonyai

A kutatott Szentegáti-erdő a Dráva-sík északi felén, Bürüs és Dencsháza között található. Az erdőt átszeli a Zselicből érkező Almás-patak. Löszös hordalékán agyagbemosódásos barna erdőtalajok jöttek létre, melyek kedvező feltételeket nyújtanak a büккеgyes gyertyános-tölgyesek kialakulásához. A montán elemekben gazdag aljnövényzet számára szükséges hűvös, párás mikroklimát a kedvező csapadékviszonyok és a talajvízszint optimális közelsége biztosítja.

A Szentegáti-erdő túlnyomórészt gyertyános-kocsányos tölgyes (*Quercus robur-Carpinetum*). A tölgy-körös-szil ligeterdők (*Fraxino pannonicæ-Ulmetum*) csak kisebb kiterjedésű állományokat képeznek, elsősorban az Almás-patak mentén, és az olyan, viszonylag mélyebben fekvő termőhelyeken, ahol a talajvízszint közelebb van a felszínhez. Az erdő déli részén, Galambospusztá és Keselőcpusztá közelében a terjedelmes gyertyános-tölgyesek között szórványosan található a bükkcsoportok, melyek kiterjedése általában 400–500 m², de van egy kb. 2000 m² kiterjedésű állomány is. Alább ezek jellemzését ismertetem.

A bükkállomány cönológiai jellemzése

A szentegáti bükkállományból húsz növénycönológiai felvételt készítettem. Ezek mindegyikében a bükk legalább 3-as A-D értekkel szerepel. Az állományok 102–104 m tengerszint feletti magasságon helyezkednek el lösztartalmú öntésföldön kialakult agyagbemosódásos barna erdőtalajokon.

A felső lombkoronaszint 85–95%-os borítottságot mutat, magassága 26–30 m. Az állományok életkora 90–100 év, a fák átlagos törzsátmérője 40–50 cm. A *Fagus sylvatica* mellett a *Carpinus betulus* és a *Tilia cordata* játszik jelentősebb szerepet, míg a *Quercus robur* konstans jellege ellenére csak kisebb borítási értékeket mutat. A *Fraxinus angustifolia* ssp. *pannonica* e szintben ritka. Az egyéb fák közül a *Cerasus avium* és a *Tilia tomentosa* érdemel említést. Megfigyelhető egy laza szerkezetű (5–25%) alsó lombkoronaszint is, melynek magassága igen változó (8–20 m). Elsősorban a *Carpinus betulus* és a *Tilia cordata* alászorult egyedei képezik, míg a *Fagus sylvatica* e szintben már lényegesen ritkább.

A társulás cserjeszintje eléggé változóan fejlett, s 1–3 m magas. Az olyan állományokban, ahol a bükk 5-ös A-D értéket mutat, a fényszegény viszonyok miatt általában gyér (1–5%), viszont a bükk 3-as A-D értéke mellett, valamint kissé bolygatottabb termőhelyeken már fejlettebb lehet (20–40%). Többnyire a *Tilia cordata* képezi, de mellette egyéb fák fiatal egyedei, valamint általában elterjedt cserjék (*Crataegus monogyna*, *C. oxyacantha*, *Euonymus europaeus*) is megtalálhatók. A *Fagus sylvatica* e szintben csak kivételesen fordul elő. A ritkaságokat a védett *Daphne mezereum* képviseli. Az alsó cserjeszint (újulat) jelentéktelen, általában 1–2%, ritkán 5% borítottságú. Legjelentősebb növénye a *Hedera helix*. Mellette elsősorban a lombkoronaszint fainak csiranövényei figyelhetők meg, gyakran sok *Fagus sylvatica* magonccal.

A gyepszint általában fejlett, s 70–100% borítottságú. Leggyakoribb fációs képző növénye az *Allium ursinum*. Kisebb kiterjedésű fációs képez a *Carex brizoides* és a *Galeobdolon luteum*, de a *Dentaria bulbifera*, a *Galium odoratum*, a *Mercurialis perennis* és az *Oxalis acetosella* is előfordulhat nagyobb foltokban.

A karakterfajok csoportrészesedése szerint a *Carpino-Fagetea* (*Fagetalia*) fajok játsszák az elsődleges szerepet (39,5%). Ezek sajátos montán jelleget kölcsönöznek a társulásnak. Az ide tartozó növények jelentős része az Alföldön általában rendkívül ritka, némelyikük másutt nem is él: *Allium ursinum*, *Asarum europaeum*, *Euphorbia amygdaloides*, *Fagus sylvatica*, *Lamium galeobdolon*, *Lathraea squamaria*, *Mercurialis perennis*, *Oxalis acetosella*, *Sanicula europaea*, *Veronica montana* stb. Jelentősek továbbá a *Quercus-Fagea* (17,7%) és az *Alno-Padion* (9,2%) elemek. Utóbbiak jelenléte a társulás „ligeterdő-szerű” jellegét juttatják kifejezésre, ugyanis a Szentegáti-erdő gyertyános-tölgyesei több helyen is tölgy-kőris-szil ligetekkel (*Fraxino pannonicarum-Ulmetum*) érintkeznek. Szórványos megjelenésük a viszonylag magasabb talajvízszinttel kapcsolatos: *Carex brizoides*, *C. strigosa*, *C. remota*, *Fraxinus angustifolia* ssp. *pannonica*, *Ulmus laevis*, *Viburnum opulus*, *Vitis sylvestris*. Végül említésre méltó egyes – *Fagion illyricum* és *Quercion farnetto* – szubmediterrán jellegű növényfajok megjelenése: *Polystichum setiferum*, *Primula vulgaris*, *Ruscus aculeatus*, *Tamus communis*, *Tilia tomentosa* (összesen 4,8%). Jelenlétük a nyugat-balkáni és a dél-dunántúli mezofil lomberdőkkel való rokonságra utal.

A bükkállomány természetvédelmi jelentősége

Magyarországon három síkvidéki bükkállomány őrzi a Bükk I. kor emlékét: a Bodrogközben a Long-erdő, a Beregi-síkon a Dédai-erdő, a Dráva-síkon pedig a Szentegáti-erdő. Hasonló állományok találhatóak horvátországi Szerémi-síkon Spacva térségében. Mind a négy erdő bükkállományai meglehetősen kicsiny kiterjedésűek. A Long-erdőben Hargitai (1939) szerint a gyertyános állományokhoz „néhol bükk is keveredik”, de itt ma már mindössze kb. 30 bükkfa található. A Dédai-erdőben Simon (1952) egyik felvétele szerint a bükk borítása mintegy 25%-ot (A-D = 2-3), de Király és Szalacsi (1994) felmérései szerint e faj ma már lényegesen kisebb tömegben fordul elő (A-D = 1-2). Ugyanilyen borítási értéket mutat a bükk Spacva erdeiben (Rau 1975). A legzártabb és legszebb bükkállományok a Szentegáti-erdőben találhatóak. Itt ugyanis több olyan kvadrátot sikerült kijelölni, amelyekben a bükk 60–90%-os borítási értékkel (A-D = 4-5) szerepel. A Szentegáti-erdő bükkállományai az egykori síkvidéki bükkösök – többé-kevésbé átalakult – maradványainak tekinthetők. Erre egyaránt utal fejletlen cserjeszintjük, valamint montán elemekben gazdag aljnövényzetük. Állományaikban több szubmediterrán jellegű flóraelem is megtalálható, melyek feltehetően az i.e. 5500–3000-ig tartó Tölgy-korból maradtak fenn. E régi korok emlékét több védett növényfaj is őrzi: *Carex strigosa*, *Cephalanthera longifolia*, *Daphne mezereum*, *Dryopteris carthusiana*, *Epipactis helleborine*, *Listera ovata*, *Neottia nidus-avis*, *Platanthera bifolia*, *Polystichum setiferum*, *Primula vulgaris*, *Ruscus aculeatus*, *Tamus communis*, *Vitis sylvestris*. A szentegáti bükkállomány tehát flóra- és vegetációtörténeti értékeket őrzött meg napjainkig, ezért természetvédelmi jelentősége igen nagy.

A bükkállomány megőrzésének problémái

Az erdő bükkállományainak védetté nyilvánításának gondolata egészen a hatvanas évekig vezethető vissza. Magam háromszor is tettem ezügyben az illetékes szervezetnek javaslatot (1975, 1979, 1989) és csak a legutóbbi járt sikerrel. A Szentegáti-erdő déli részét ugyanis – a 6/1993.(III.9.) KTM rendelet értelmében – természetvédelmi területté nyilvánították, de a legértékesebb erdőrészek – a felterjesztéssel ellentétben – nem kaptak fokozott védelmet. Az erdő bükkállományának sorsa ily módon nem látszik megnyugtatónak, mert – a jelenlegi törvények értelmében – a természetvédelmi hatósági szervek csak kártérítés ellenében korlátozhatják a gazdálkodót, amelyre a rendkívül szűk anyagi háttér miatt nincs lehetőség.

A Szentegáti-erdő bükkállományainak egy részét – kutatásaim megkezdése előtt – a 70-es évek elején tarvággal letermelték. Köztudott, hogy ilyen beavatkozások esetén – a megváltozott mikroklímátikus viszonyok miatt – a bükk még a hegyvidéki tájakon sem képes újulni, hát még az Alföldön! Ily módon tűnhetett el e faj a Dráva-síkon Marócsa mellől, ahonnan az 1889. évi erdőgazdasági üzemterv még jelzi. Erdészeti információk szerint ugyan a szentegáti vágásterületre beültettek pár százalék bükk csemetét, de ezek közül az 1978-as terepbejárás során egyet sem láttam. A nyolcvanas évek második felében a Dencsháza községhez tartozó bükkállományokban megkezdtek, s azóta többé-kevésbé be is fejezték a természetes felújító vágást. Félő azonban, hogy a kevés bükkújulatot elnyomják egyéb jól szaporodó fajok (*Carpinus betulus*, *Tilia cordata*, *Tilia tomentosa*). A Büri község területére eső bükkállományok túlnyomó része ma is áll, s az Erdészeti Rt. és a természetvédelmi Igazgatóság közötti megállapodás szerint kb. 2010-ig nem nyúlnak hozzá. A bükkállományok megőrzése érdekében a kérdéses erdőrészekben be kell tiltani a tarvágásokat, de a természetes felújító vágások sem tűnnek megnyugtatónak. Kedvező eredményt hozhat a szálaló erdőművelés bevezetése, melynek feltételeit – e páratlan természeti értékű bükkállományok megmentése érdekében – meg kell teremteni. Emellett az erdő egy részét érdemes volna felajánlani az őserdőprogram számára.

A vízgazdálkodási viszonyok sem problémamentesek. A század első évtizedeiben készítették az erdőt észak-déli irányban átszelő „Somogy-Baranya határárok” medrét. A munkálatok közben átvágták az altalaj agyagos vízáró rétegét. A talajvíz így a közlekedő edények módjára a csatornába áramlik, majd elvezetődik. Nagyrészt ezzel magyarázható, hogy nemcsak a bükk, hanem a kocsányos tölgy felújítása is jelentős gondot okoz, s a felújult fiatal állományokban az alacsonyabb talajvízszintet lényegesen jobban elviselő kislevelű hárs uralkodik. Az erdőben fiatal bükkfa gyakorlatilag nem is létezik. A ma élő példányok túlnyomórészt 80–100 évesek, melyek még a vízrendezések előtti időből maradtak vissza. Ezzel kapcsolatban utalnék Fekete és Blattny (1913) szavaira, aki szintén a – folyószabályozásokat és a mocsarak lecsapolását követő – talajvízszint-csökkenéssel hozza összefüggésbe a bükk egyre ritkuló alföldi előfordulását: „ma már csak a megmaradt vén példányokat láthatjuk, s ha ezek elpusztulnak, többé aligha talál pótlásukra módot a természet”.